

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА ПОПОВНЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Визначено ключові демографічні тенденції як основи формування людського потенціалу України. Охарактеризовано історичні, соціальні, урбаністичні, екологічні та техногенні чинники довготривалого його формування та відтворення.

Defines the key demographic trends as a basis for the formation of the human potential of Ukraine. Characterizes the historical, social, urban, environmental and technological factors of its formation and long-term play.

Ключові слова: людський потенціал, чинники формування людського потенціалу, демографія, урбанізація, історичні чинники, техногенні чинники.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Управління людським потенціалом на сучасному етапі соціально-економічного розвитку характеризується сукупністю різноспрямованих, неоднозначних, за проявами, тенденціями, сформованими в ході еволюції суспільних відносин, господарського механізму та включення країни і окремих її територій в глобалізаційні процеси.

З критерієм ефективності з певністю можна стверджувати, що сучасна система управління людським потенціалом сформована за командно-адміністративної системи господарювання та вдосконалена в ході адаптації до ринкових умов, вичерпала себе. Підтвердженням зробленому припущенню є зниження людського потенціалу одночасно з недостатнім використанням наявних його обсягів через невідповідність структурним потребам економіки, і як наслідок – високого безробіття.

У такому випадку привертає увагу необхідність відстеження чинників формування та джерел поповнення людського потенціалу в системі сучасних закономірностей соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження чинників та джерел формування людського потенціалу, його складових виступає об'єктом дослідницьких інтересів вітчизняних та зарубіжних вчених. В межах сформованих теоретико-методологічних положень в 70–80-х роках минулого досліджена роль розвитку народонаселення у функціонуванні економічного механізму [1, с. 18–23]. Так, відомі науковці Д.П. Богиня, М.І. Долішній, Е.М. Лібанова, С.І. Пирожков, В.І. Піскунов, В.С. Стешенко, О.У. Хомра, не обмежуючись виключно теоретичними дослідженнями, здійснили ряд ключових для управління людським потенціалом понятійно-методологічних уточнень, закономірностей відтворення населення та функціонування системи управління демографічними процесами, трудовими та людськими ресурсами.

Ключову роль відтворення населення, освіти, охорони здоров'я та екології у формуванні якісних характеристик людського потенціалу в умовах структурної перебудови економіки та трансформації соціально-економічної системи [2–4] досліджено в працях інших представників київської та львівської наукових шкіл, серед яких варто відмітити результати досліджень С.І. Бандура, С.Й. Вовканича, В.М. Геєця, О.А. Грішної, С.І. Дорогунцова, С.М. Злупка, Ю.М. Краснова, І.І. Лукінова, В.П. Мікловди, В.В. Онікієнка, С.М. Писаренко, М.І. Пітюлича, У.Я. Садової, Л.К. Семів, Л.Т. Шевчук та ін.

Водночас окремі закономірності і складові відтворення людського потенціалу в умовах трансформації економіки, включення в глобалізаційні процеси, переходу від індустріального до інформаційного суспільства все ще залишаються недостатньо дослідженими. В першу чергу, існує необхідність відстеження системних історично обумовлених ментальних та соціальних тенденцій, а також ролі екологічного та техногенного впливу

Невирішені частини проблеми. За фактичної сформованості основних теоретико-методологічних положень управління людським потенціалом, неоднозначні наслідки процесів соціально-економічного розвитку на сучасному етапі вимагають оцінки і аналізу обсягів та структури людського потенціалу, чинників їх формування та відтворення. Особливо це стосується історично закладених особливостей ментального характеру, розвитку суспільства, екологічного стану та техногенного навантаження на середовище життєдіяльності людини [5].

Постановка завдання. Проаналізувати закономірності формування та поповнення людського потенціалу України в контексті формування історичних, соціальних, демографічних та екологічних чинників.

Основний матеріал дослідження. Традиційно формування людського потенціалу регіону та держави загалом розглядається в руслі спроможності забезпечити демографічне відтворення населення. З подальшим набуттям якісних характеристик завдяки системі соціального захисту, освіти, медичного забезпечення тощо. Населення, в свою чергу, виступає основою формування людського потенціалу, визначає обсяги, структурні характеристики та динаміку його відтворення. Сучасний етап соціально-економічного розвитку України характеризується сталою тенденцією зниження чисельності населення, що сформувалась в результаті перевищення чисельності померлих над чисельністю новонароджених. І хоча негативне сальдо природного приросту населення скорочується з 364,2 тис. чол. в 2002 р. до 194,2 тис. чол. в

2009 р., скорочення демографічної бази формування людського потенціалу все ж залишається суттєвим для України (табл. 1).

Таблиця 1

Чисельність населення в 2001-2010 рр. [6, с. 172-173, 176, 184]

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Наявне населення, млн чол.	48,5	48,0	47,6	47,3	46,9	46,6	46,4	46,1
в т.ч.								
міське	32,6	32,3	32,1	32,0	31,9	31,8	31,7	31,6
сільське	15,9	15,7	15,5	15,3	15,0	14,8	14,7	14,5
Природний приріст населення, тис. чол.	-364,2	-356,8	-334,0	-355,9	-297,7	-290,2	-243,9	-194,2
Економічна активність населення, тис. чол.								
у віці 15–70 років	22830,8	22171,3	22202,4	22280,8	22245,4	22322,3	22397,4	22150,3
у працездатному віці	21150,7	20618,1	20582,5	20481,7	20545,9	20606,2	20675,7	20321,6
Рівень зайнятості населення, відсотків до всього населення відповідної вікової групи								
у віці 15–70 років	55,8	56,2	56,7	57,7	57,9	58,7	59,3	57,7
у працездатному віці	64,5	64,5	64,6	65,4	65,9	66,7	67,3	64,7
Рівень безробіття населення (за методологією МОП), відсотків до економічно активного населення відповідної вікової групи								
у віці 15–70 років	11,6	9,1	8,6	7,2	6,8	6,4	6,4	8,8
у працездатному віці	12,4	9,7	9,2	7,8	7,4	6,9	6,9	9,6

Загальна динаміка наявного населення України демонструє тенденцію до зниження людського потенціалу, за якої чисельність населення знижується з 48,5 млн чол. у 2002 р. до 46,1 млн чол. Водночас в межах розробляючи стратегії та плани слід враховувати, що на сучасному етапі соціально-економічного розвитку за структурою розселення понад 2/3 наявного населення проживає у містах та урбанізованих територіях, що об'єктивно перетворює його у мобільну робочу силу придатну для використання в промисловості, сфері обслуговування, науці, освіті тощо. Інша частка традиційно відноситься до менш кваліфікованої робочої сили зайнятої в сільському господарстві. Попри зменшення наявного населення на 2,4 млн чол. чисельність економічно-активного населення знизилась нижчими темпами, відповідно з 22 830,8 тис. чол. в 2002 р. до 22 150,3 тис. чол. Об'єктивно зменшення чисельності економічно активного населення на 680,5 тис. чол. за зменшення наявного населення на 2,6 млн чол. нашою думкою, що основною групою, за рахунок якої відбувалось зниження наявного населення є група осіб пенсійного віку. Разом з тим, не варто відкидати і високе значення міжнародної міграції населення, і в першу чергу – прихованої трудової міграції до ЄС та країн сходу, що межують з Україною.

Серед переліку чинників формування людського потенціалу України варто відмітити вплив економічної кон'юнктури та соціального стану, що визначають рівень зайнятості населення та частку безробітних. Підтвердженням цьому слугує тенденція вказаних показників в період економічного зростання, де рівень зайнятості з 2002 р. зростає з 55,8 %, і зокрема з 64,5 % для населення працездатного віку до 59,3 % і 67,3 % для населення працездатного віку. З початком світової економічної кризи та її проявом в Україні тренд змінився на протилежний, і відбувається зниження зайнятості населення до 57,7 %, і до 64,7 % для економічно активного населення. Протилежна тенденція спостерігається за значенням показника безробіття, де має місце зниження з 2002 до 2007 рр., відповідно з 11,6 % до 6,4 %, а для населення працездатного віку – з 12,4 % до 6,9 % та зростанням у 2009 р. до 8,85 %, і 9,6 % для населення працездатного віку.

Поряд з суто кон'юнктурним впливом економічних тенденцій, для формування людського потенціалу важливе значення мають і системні чинники довготривалого характеру, що визначають стратегічні наслідки та розвиток з часою тривалість в кілька поколінь. Зокрема до переліку найбільш впливових чинників цієї групи варто віднести: історичні, природно-екологічні, соціальні тощо.

З історичної точки зору 1.01.2010 р. в Україні проживало 46,1 млн осіб. За чисельністю населення вона посідає 5-е місце у Європі поступаючись Німеччині, Великобританії, Італії та Франції. У минулому кількість, густота населення України і територіальні відмінності визначені постійними війнами з Польщею, Туреччиною, Угорщиною, Румунією, Росією. Найбільший вплив на кількість і густоту населення призвели роки радянської окупації. Починаючи з 1917 р. втрати населення становили понад 25 млн вбитими і закатованими. Під час освоєння цілих територій у 1953–1954 рр. з України вивезено понад 1,5 млн осіб. На додаток техногенна аварія спровокувала примусову міграцію сотень тисяч осіб і знелюднення території навколо Чорнобильської АЕС.

Остання складова історичного чинника одночасно становить елемент природно-екологічного чинника. На сучасному етапі суспільного розвитку гостро стоїть проблема урбанізації з утворенням необхідних природних умов проживання. Зміни в природних умовах пов'язані з територіальною організацією виробництва. Поряд з проблемами подолання наслідків на Чорнобильській АЕС, збереження належних природних умов гостро відчувається в урбанізованих регіонах, в першу чергу, в Донбасі та Придніпров'ї. Рівень забруднення повітря, водних ресурсів і ґрунтів в цих регіонах перевищує можливості процесу природної регенерації. Наслідком вважається деградація природного середовища, з подальшим негативним впливом на здоров'я населення.

Окреме місце серед чинників формування людського потенціалу належить соціальним процесам. Серед них:

- з 1970 до 1989 рр. існувала тенденція до зниження питомої ваги українців і зростання осіб інших національностей у складі населення України;
- в той же час спостерігалось зниження частки населення, що вважали українську мову рідною, що суттєво впливає на формування національної ідентичності;
- показники демографічного відтворення українського населення нижчі від росіян, молдаван, представників Кавказького і Середньоазійського регіонів, що іммігрували до України;
- Україна перетворюється на домівку населення держав колишнього СРСР, що іммігрувало в силу дискримінації, збройних конфліктів, інших політичних потрясінь;
- відновлюється історична справедливість щодо репресованих народів, котрі проживали раніше на теренах України, повертаються на постійне проживання кримські татари, кримчаки, німці, вірмени, болгари, греки тощо;
- зміцнення національної самосвідомості українців сприймається російськомовним населенням як прояв націоналізму, поступово встановлюється справедливість щодо титульного населення.

Безробіття як чинник сформований в результаті транзитивних процесів становить серйозну проблему ефективної соціальної політики, результатом якої виступає розшарування і диференціація суспільства. В Україні частка середнього класу залишається незначною. Останній виступає основним рушієм соціальних і політичних перетворень.

На додаток до проблем безробіття нижча порівняно з чоловіками, оплата праці жінок, їх концентрація у неprestижних галузях, з несприятливими умовами, формують демографічну групу ризику.

Еміграція, як чинник формування людського потенціалу проявляється на рівні втрати інтелектуального потенціалу населення. Значна частина громадян приймає рішення емігрувати сподіваючись на кращі умови.

Перераховані чинники, на наш погляд, виступають перепоною стрімкого нарощення людського потенціалу. Водночас, існують можливості вдосконалення необхідної регуляторної політики та стратегії соціально-економічного розвитку. Як свідчить досвід розвинених держав, сучасні підходи до управління людським потенціалом повинні ґрунтуватись на:

- стратегічному підході на основі покращення якісних характеристик людського потенціалу із врахуванням середньо- та довгострокових перспектив розвитку;
- інвестиційної привабливості, що полягає у гарантованій економічній віддачі затрачених ресурсів на розвиток людського потенціалу, і в першу чергу, витрат з метою поліпшення якісних характеристик;
- створенні умов безперервного навчання і розвитку на основі розкриття інтелектуальних і творчих здібностей, підприємницького хисту, зростання компетенції, підвищенні мотивації досягнення цілей окремої особи, території та спільноти в цілому;
- якості праці в період переорієнтації від технократичного до гуманістичного стилю в управлінні людськими ресурсами, що передбачає особливе значення змісту праці, справедливую особисту винагороду відповідно досягнутих результатів, відтворення комфортних умов, сприятливого психологічного клімату в малих та великих соціальних групах, формування організаційної культури, забезпечення професійного і службового зростання;
- підвищенні організаційного статусу та професіоналізації управління, компетентності спеціалістів з управління людськими ресурсами, забезпечення здатності виконувати аналітичні, управлінські, освітні функції, формувати людський та соціальний капітал організації;
- формуванні інноваційних якостей людського потенціалу, застосуванні прогресивних механізмів управління людським потенціалом і людськими ресурсами.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Характер та тенденції сучасного етапу відтворення людського потенціалу України, поряд з традиційно згадуваними чинниками соціально-економічного розвитку, трансформації господарського механізму, структурної перебудови економіки, визначаються закладеними на перспективу історичними, ментальними, соціальними та техногенно-екологічними чинниками. Останні незважаючи на поточні тенденції та реалізовані регуляторні заходи визначають на довготривалі перспективи ефективності управління людським потенціалом України.

Перспективи подальшого дослідження слід намітити в руслі оцінки тісноти зв'язку чинників формування людського потенціалу з його якісними характеристиками.

Література

1. Бизюкова И. Кадры управления: подбор и оценка / Бизюкова И. – М. : Экономика, 1998. – 152 с.
2. Концепція і стратегія розвитку та розміщення продуктивних сил України. – К. : РВПС України НАН України, 2003. – 295 с.
3. Бородіна О. Людський капітал як основне джерело економічного зростання / О. Бородіна // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 48–53.
4. Долишний М. И. Качество трудового потенциала (Социально-экономический аспект) / Долишний М.И., Брык М.В., Марьенко Б.С. – К. : Наук. думка, 1986. – 229 с.
5. Національна комплексна програма "Збереження і розвиток трудового потенціалу України" на 2004 – 2015 рр. (проект). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ufoz.ukrmed.info>
6. Україна в цифрах у 2009 р.: Статистичний збірник ; за редакцією Осауленка О. Г. – К. : Державний комітет статистики України, 2010. – 257 с.

Надійшла 23.08.2011

УДК 331.5(477.43) : 37.01:334

М. Я. ЗУБ

Хмельницький національний університет

ВИКОРИСТАННЯ АНДРАГОГІЧНОГО ПІДХОДУ ПРИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РИНКУ ПРАЦІ ПОДІЛЛЯ

Обґрунтовано основні передумови доцільності та специфіки використання андрагогічного підходу при організації самостійної підприємницької діяльності, запропоновано заходи поліпшення ситуації на регіональному ринку праці Поділля.

This article outlines the main preconditions of utility and specific character of using andragogical model in organizing self-supporting entrepreneurial activity. The article suggests ways of improving employment situation on the labor market of Podillya region.

Ключові слова: малий бізнес, самозайнятість населення, андрагогічний підхід, навчання дорослих.

Вступ. Розвиток малого бізнесу та самостійної зайнятості населення Подільського регіону зумовлений проведенням економічних реформ, якісними перетвореннями у сфері науки і технологій, розвитку демократичних соціально-політичних процесів та можливостей самореалізації особистості. На шляху ефективного ведення власної справи стоїть проблема поєднання та стрімкого розвитку інновацій, досліджень та освіти дорослих як рушійного поштовху підвищення конкурентоспроможності підприємств. Участь у самостійній підприємницькій діяльності, намагання організувати власне підприємство тісно пов'язується з інтеграцією дорослих людей у сучасне суспільство, усвідомленням себе ініціативним суб'єктом економічних відносин, вибором активної життєвої економічної стратегії в подоланні проблемам і керуванні невизначеністю. З огляду на вищесказане, особливого поширення у контексті суспільних перетворень та запитів ринку праці, головними вимогами яких до підприємця стають компетентність і професіоналізм, набуває застосування науки андрагогіки.

Аналіз літературних джерел. До проблеми розвитку освіти дорослих в Україні та застосування андрагогічного підходу в системі професійної освіти зверталися в своїх працях вчені С. І. Болтівець, С. І. Змійов, С. О. Філін та інші. Так, С. І. Болтівець зазначає на ролі освіти, місії андрагогіки як теорії та методики суспільної просвіти у розвитку можливостей адаптації дорослої людини до умов життя суспільства, які невинно ускладнюються [1, с. 11]. У дослідженні С. І. Змійова [2] наголошується на протиріччі між практикою навчання дорослих, у якій на емпіричному рівні використовувалися інші, ніж у навчанні недорослих, підходи до організації навчання. С. О. Філін обґрунтовує андрагогічний підхід до організації професійного навчання персоналу підприємства [3]. Однак, зазначені роботи не дають цілісного уявлення про використання андрагогічного підходу при організації самостійної підприємницької діяльності.

Постановка завдання. Розкрити основні передумови доцільності та специфіки застосування андрагогічного підходу при організації самостійної підприємницької діяльності, запропонувати на цій підставі сучасні тренінгові технології навчання дорослих та комплекс заходів, що сприятиме поліпшенню ситуації на регіональному ринку праці Поділля.

Основний матеріал дослідження. Малий бізнес, як відомо, вносить суттєвий внесок в економічний розвиток, виробляючи близько половини ВВП, генеруючи більше 50% доданої вартості, забезпечуючи зайнятість 50–70% працездатного населення [4, с. 104]. Тому на сприяння самозайнятості населення та розвитку малого бізнесу як важливі елементи поліпшення ситуації на ринку праці, зниження соціальної напруженості в суспільстві, підвищення рівня доходів населення, насичення ринку якісними вітчизняними товарами й послугами на Поділлі покладають великі сподівання. Самозайнятість населення може розглядатися як система суб'єктивних, речових та інформаційних елементів, за допомогою яких у